

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ФЛОРИСТИЧНОГО ПРАВА

З'ясування, з яких частин, елементів складається право і як вони співвідносяться між собою, є одним з важливих практичних і теоретичних питань загальної теорії права. Саме система права встановлює ці структурні елементи, норми права, його галузі й підгалузі, інститути й субінститути. В основі поділу права на галузі, підгалузі й інститути покладено 2 критерії – предмет і метод правового регулювання. У свою чергу, серед структури предмета правового регулювання вирізняють об'єкти (предмети, явища) навколишнього світу, стосовно яких люди вступають у взаємовідносини й до яких виявляють свій інтерес. Ось чому для визначення сутності та юридичної природи, зокрема, флористичного права особливу актуальність має питання щодо об'єкта правового регулювання.

Теоретичні положення, на яких ґрунтується дослідження стосовно визначення системи права взагалі і предмета право-

вого регулювання, зокрема, викладені у працях таких фахівців із загальної теорії права, як А.Б. Венгерова, А.М. Головісткіова, Ю.А. Дмитрієв, С.М. Олейников, В.Л. Кулапов, О.В. Малько, М.М. Марченко, В.О. Котюк [Див.: 4; 7; 10; 12; 15; 17]. Доробки цих науковців становлять теоретичну основу даної роботи. Але окрім праць названих науковців необхідно враховувати й важливі висновки стосовно зазначеної проблеми, висловлені такими спеціалістами в царині екологічного права, як А.П. Гетьман, Д.П. Дичюте, А.Б. Іскоян, О.І. Крассов, Є.Г. Краюшкін, О.В. Новикова, Ю.С. Шемшученко [Див.: 6-8; 11; 13; 18; 21] та ін.

Мета статті полягає в комплексному теоретичному аналізі правової природи й сутності флористичного права, у визначенні його предмета й об'єкта правового регламентування. З урахуванням цього завданнями статті є окреслення кола флористичних правовідносин, основних юридичних ознак їх об'єкта

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

– рослинного світу, його складових частин та особливостей.

Вивчення указаних вище наукових робіт фахівців як загальної теорії права, так і екологічного права дозволяє констатувати, що комплексного дослідження проблеми об'єкта правового регулювання флористичного права в цілому не провадилося, хоча деякі спроби мали місце [Див.: 2, с. 5, 6; 13]. Вважаємо, що для характеристики предмета правової регламентації цієї галузі (підгалузі) права в цілому першочергове значення має завдання визначення юридичного поняття «об'єкт», його правових ознак і видів.

Об'єктами правового регулювання стосовно екологічного права виступають природні об'єкти, коло яких окреслюється екологічним законодавством України.

Природний об'єкт – це умовна правова категорія, якою оперує екологічне право. Її застосування дає можливість з позиції права індивідуалізувати відповідну частину природного середовища, з тим щоб визнати її як предмет правового регулювання, як об'єкт правової охорони [14, с. 25].

Останнім часом простежується тенденція стосовно оновлення екологічного законодавства і прийняття нормативних актів, аналогів яких вітчизня-

не законодавство не знало. Прикладом зазначеного виступає Закон України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р. [5; 1999. – № 22, 23. – Ст. 198], за яким природні об'єкти, до яких належить і рослинний світ, їх використання й охорона регламентуються екологічними нормативними актами.

Рослинному світу як природному об'єкту притаманна низка особливостей: (а) можливість його відновлення; (б) пов'язаність безпосередньо із землею, водою, іншими об'єктами рослинного світу в силу його природних якостей; (в) віднесення до об'єктів живої природи (як і об'єктів тваринного світу); (г) виконання ним екологічних, економічних, культурно-оздоровчих та інших функцій. Наявність у рослинного світу властивих йому природних характеристик обумовлює в кінцевому підсумку відбиття у правових приписах поведінки суб'єктів, особливо з питань власності, відтворення й охорони цього природного об'єкта.

У названому Законі вперше фігурує сама категорія «рослинний світ», яка означає самостійний природний об'єкт. Той факт, що рослинний світ нині розглядається в цій якості, дає підставу для розробки юридичного тлумачення цієї категорії. Її визначення знайшло своє відбиття у ст. 3 названого Закону. Отже, рослин-

ний світ – це сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території. При цьому вказується, що цим Законом регулюються відносини у сфері охорони, використання й відтворення дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їх угруповань та їх місцезростання. Що ж стосується відносин у сфері охорони, використання й відтворення рослин і багаторічних насаджень сільськогосподарського призначення, то вони упорядковуються відповідним законодавством України.

Для чіткого окреслення сфери застосування законодавства про рослинний світ необхідно зупинитись на наступному. Важливо мати на увазі безпосередній зв'язок певного природного об'єкта з навколишнім природним середовищем. Адже вилучення частини природного об'єкта призводить до того, що відповідні виникаючі відносини щодо нього переводяться вже в цивільно-правову сферу регламентації, оскільки природний об'єкт у такому випадку набуває специфічних ознак і характеристики товарно-матеріальної цінності. Отже, об'єкти рослинного світу, безпосередньо пов'язані з навколишнім природним середовищем, становлять собою об'єкт

правової регламентації законодавства про рослинний світ і навпаки.

Слід зупинитися ще на одному аспекті розглядуваної проблеми, який не знайшов свого відбиття в названому Законі. А його вирішення є досить важливим для ефективного застосування законодавства й чіткого визначення предмета правового регулювання. Ідеться про викопні рослини (рослини геологічного минулого, останки яких збереглися у відкладеннях земної кори, серед яких зустрічаються й ті, які нині живуть, і які повністю вимерли) [3, с. 235], а саме про визначення їх правової характеристики й відповідно із цим – установлення сфери правової регламентації, бо на сьогодні це питання в чинному екологічному законодавстві належним чином так і не вирішено.

На підставі аналізу оновленого екологічного законодавства вбачається доцільним питання регламентування відносин щодо охорони, використання й відтворення викопних рослин віднести до царини інших видів законодавства, окрім екологічного. Як бачимо, предметом правового регулювання у цій сфері виступають відповідні суспільні відносини, за винятком вищеназваних.

Розглянувши зміст трактування поняття «рослинний світ»,

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

можемо дійти висновку, що воно, на жаль, має суто природничий, а не правовий характер, оскільки в ньому бракує належних юридичних ознак відповідного природного об'єкта. Слід зауважити, що необхідність вирішення даної проблеми вже неодноразово підкреслювалася юридичною доктриною. Зокрема, зазначалося, що подібне тлумачення цієї категорії – це, так би мовити, розмивання юридичного словника, яке полягає в тому, що до понятійного апарату закону, який регламентує екологічні правовідносини, механічно й до того ж без достатнього правового навантаження просто включаються терміни й формулювання їх щодо галузі природничих наук [18, с. 15]. Повністю підтримуючи висловлену точку зору, додамо, що, наводячи дефініцію поняття того чи іншого природного об'єкта в законі, варто все ж таки брати за підґрунтя дослідження саме відповідних природничих наук, бо природні об'єкти (як і природні явища) мають доволі специфічні характеристики, які не повинні ігноруватись, а мають знайти віддзеркалення в законодавстві. Окрім того, поняття природного об'єкта має містити в собі відповідні правові ознаки.

У юридичній літературі цілком обґрунтовано підкреслюється не тільки взаємний зв'язок, а й взаємозалежність цих двох

сфер пізнання світу. Так, стверджується, що від природно-наукових (біологічних, екологічних) знань залежить рівень наукової обґрунтованості юридичних визначень і понять, а у зв'язку із цим і природоохоронних приписів нормативних актів [7, с. 65].

Важливо акцентувати увагу на тому, що вирішення проблеми юридичної термінології в екологічному законодавстві сьогодні набуло значної актуальності й переросло в предмет спеціальних досліджень, за які взялися науковці [6, с. 111-113]. Це, вважаємо, треба визнати своєчасним, маючим велике значення явищем для подальшого розвитку теорії екологічного права та правозастосовчої діяльності.

Але перед тим, як перейти до окреслення юридично індивідуалізуючих ознак такого природного об'єкта, як рослинний світ, потрібно зробити аналіз змісту існуючої дефініції цього поняття, тому що одним з основних, можна сказати, найважливіших напрямків дослідження будь-якої науки є розробка понятійного апарату, його коригування з урахуванням конкретних умов і його подальше вдосконалення. При цьому слід зупинитися на 2-х аспектах дослідження: з одного боку, треба з'ясувати, які складові частини формують категорію «рослинний світ», з другого – здійснити аналіз самих

елементів рослинного світу. Розглянемо детальніше останні, тобто його складники, які, як уже було зазначено, вказані у ст. 3 згаданого Закону – основного нормативного акта, що регламентує відносини з його охорони, використання й відтворення.

По-перше, за дефініцією цього нормативного документа рослинний світ – це сукупність угруповань рослин на певній території. Далі пояснюється, що природні рослинні угруповання становлять собою сукупність видів рослин, які зростають у межах певних ділянок і перебувають у тісній взаємодії як між собою, так і з умовами навколишнього природного середовища.

Ось чому з метою визначення правового поняття «рослинний світ» нам належить передусім детально розглянути такі природно-наукові категорії, як «рослинність», «рослинне угруповання», «рослинне суспільство», «фітоценоз», «флора», а також їх співвідношення і взаємозв'язок. У спеціальній науковій правовій літературі існує думка, що рослинне угруповання – це те ж саме, що й фітоценоз (рослинні суспільства) [1, с. 159]. Вважаємо, що є сенс навести також поглиблений аналіз терміна «рослинність». У довідкових наукових джерелах він визначається як сукупність рослинних суспільств (фітоценозів) Землі або

окремих її регіонів. На відміну від флори, рослинність характеризується не видовим складом рослин, а головним чином чисельністю і сполученням видів і різноманітних життєвих форм рослин, їх просторовою структурою й динамікою. У різних класифікаціях вирізняють водну, мезофітну, галофітну рослинність, або деревесну, травянисту, чагарникову, чагарничкову. Рослинність суші представлена десятками типів, які, у свою чергу, характеризують крупні типи біомів – тундру, ліс, савану та ін. [3, с. 530, 531].

Рослинні суспільства (фітоценози) становлять собою сукупність рослин на відносно однорідній ділянці земної поверхні. Це досить динамічна система, оскільки зміни у фітоценозі відбуваються як протягом року, так і роками. Поділ рослинності зумовлюється, як правило, загальнокліматичними умовами й підпорядковується законам зональності й поясності. Основними класифікаційними одиницями виступають її тип, формація й асоціації [20, с. 116].

Із наведених вище міркувань можна зробити висновок, що рослинність – це один із складників, що становлять поняття «рослинний світ». Цей висновок, вважаємо, слід визнати достатньо важливим.

По-друге, у визначенні кате-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

горії «рослинний світ», закріпленому в названому Законі, міститься й тлумачення флори, під якою розуміється історично сформована сукупність видів рослин, що населяють будь-яку територію або які на ній росли в минулі геологічні епохи. Згідно з територіальними рангами вирізняють флору Землі, окремих материків та їх частин, флору острівну, гірських систем тощо, а також флору держав та окремих адміністративних регіонів. Окрім цього, вирізняють ще флору окремих систематизованих підрозділів, наприклад, водоростей, мохів, копалин (викопну флору). Кожній з них притаманні специфічні якості – різноманітність видів, що становлять багатство флори, вік, ступінь автохронності тощо [16, с. 512].

До поняття «флора» зазвичай включають і доволі поширені культурні рослини певної території, хоча й не відносять усіх рослин, що культивуються в ботанічних садах, парках і т.д. У деяких наукових роботах термін «флора» застосовують замість терміна «рослини» (наприклад, говорять «культурна флора», а не «культурні рослини») [3, с. 675-677]. У правовій літературі колишнього Союзу РСР висловлювалася думка про важливість розкриття юридичного поняття «флора» [11, с. 7, 8] та його закріплення в законодавстві, зок-

рема, в розроблюваному на той час Законі СРСР «Про охорону й використання рослинного світу». Цей Закон, з точки зору О.І. Красова, необхідно прийняти, оскільки досить активно посилюється процес трансформації природного середовища внаслідок господарської діяльності, яка призводить до скорочення видів і форм рослинності. Крім того, назріла й нагальна потреба в охороні генетичного фонду рослин як фундаменту для розвитку генетики й селекції. Учений запропонував наступне визначення флори: це сукупність природних видів і форм рослин, які зростають на відповідній території і щодо до яких установлено правовий режим, що забезпечує їх всебічну охорону й допускає їх використання без шкоди для відтворення [13, с. 20].

Запропоноване формулювання категорії «флора» в основному варто підтримати, уточнивши, однак, деякі його елементи. Так, на нашу думку, слід було б указати в ньому, що флора – це сукупність природних видів рослин, що зростають на даній території, виключивши з нього при цьому термін «форма». Це можна пояснити, зважаючи передовсім на положення спеціальних літературних джерел, що тлумачать флору саме як «сукупність видів рослин» [Див.: 3, с. 94, 95, 629, 678; 16, с. 512].

Адже вид – це основна таксономічна категорія, тобто поняття, яким оперують у біологічній систематиці для позначення супідрядних груп рослин і тварин. Поряд з видом до даних категорій відносять рід, сімейство та ін. Поняття ж «форма» належить до внутрішньовидових таксономічних категорій (як і термін «підформа»). Відмітимо, що в біологічній науковій і практичній літературі терміном «флора» користуються не тільки в чисто таксономічному значенні, а й у, так би мовити, нейтральному, щоб позначити особливості, пов'язані з циклом розвитку, динамікою і становленням того чи іншого виду (наприклад, сезонні форми рослин).

З огляду на вищенаведене вбачається за доцільне у визначенні поняття «флора» обмежитися тільки вказівкою щодо неї як сукупності видів, інакше слід було б враховувати всі (а не тільки основні) таксономічні категорії й усі так звані «нейтральні» терміни, які вживаються в біології.

Розділяючи точку зору О.І. Крассова про необхідність включення до наведеного формулювання цього терміна вказівки на те, що стосовно флори встановлено відповідний правовий режим, внесемо деякі уточнення, які виражаються в тому, що останній повинен забезпечити не тільки охорону й вико-

ристання видів рослин без шкоди для їх відтворення, а й вирішувати питання щодо права власності на даний природний об'єкт.

Спираючись на наведені доводи, можемо запропонувати наступне визначення поняття «флора»: це сукупність видів рослин, які зростають на відповідній території і стосовно яких встановлено правовий режим, що забезпечує їх належність, використання, відтворення й охорону. З нашої точки зору, таке тлумачення може відіграти велику як теоретичну, так і практичну роль у подальших дослідженнях фахівців. Справа в тому, що до недавня термін «флора» навіть не вживався в законодавстві України, зокрема, в екологічному. На відміну від законодавства України, він використовувався як у національному законодавстві інших держав (приміром, у Першій постанові від 14 травня 1970 р. про виконання Закону НДР [22] про культуру природокористування: охорона й підтримка флори й фауни та естетично цінних ландшафтів), так і в міжнародному законодавстві, (Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ в Європі, прийнятій 19 вересня 1979 р. в Берні (Швейцарія). Окрім того, поняттям «флора» («произведения морской флоры») оперували російські правознавці [9]. В Україні замість нього вживали такі

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

терміни, як «види рослин», «деревинні й чагарникові породи», «види деревних рослин», «лікарські рослини» та ін. І лише в Законі України «Про рослинний світ» у вітчизняному екологічному законодавстві став використовуватися термін «флора» – у ст. 33, присвяченій інтродукції рослин. Хоча зауважимо, що його тлумачення так і не знайшло місця в цьому нормативному акті. (До цього в Законі України «Про карантин рослин» від 30 червня 1993 р., № 3348-XII також вживався термін «флора») [5, 1993. – № 34. – Ст. 352].

У вітчизняному законодавстві про рослинний світ наводиться певна диференціація названих термінів залежно від виду регульованих відносин, що знайшло своє відбиття у прийнятті спеціальних нормативних актів, присвячених упорядкуванню відносин по використанню, охороні й відтворенню складників рослинного світу – окремо флори й окремо рослинності. Так, Закон «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 р. [19; 2002. – № 30. – Ст. 205] зазначає, що ним регламентуються суспільні відносини у сфері охорони, використання й відтворення рідкісних і тих видів тваринного й рослинного світу, що знаходяться під загрозою зникнення, *тобто флори* (курсив автора – А.С.), з метою попередження зникнення цих видів з при-

роди й забезпечення збереження їх генофонду.

Положення про Зелену книгу України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. [19; 2002. – № 306. – Ст. 1692], передбачає правову регламентацію збереження, використання й відтворення рідкісних, зникаючих і типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні, і встановлення особливого правового статусу цих природних об'єктів. Сукупність таких угруповань, повторимося, і становить рослинність як складник рослинного світу.

Іноді рослинний світ розглядається як сукупність видів рослин, які зростають на земній кулі (рослинність, флора) [21, с. 342]. Подібна інтерпретація, як бачимо, не відокремлює поняття «рослинний світ» і «рослинність» чи «флора», а навпаки, ставить між ними знак рівності, що не можна визнати правильним, а тим паче оперували ними як рівнозначними. Адже і флора, і рослинність – це складники рослинного світу взагалі, а не його аналогії, що стає зрозумілим з указаних раніше суджень. Цей підсумок щодо викладеного є достатньо вагомим як у теоретичному, так і в практичному ракурсі.

Ґрунтуючись на чіткому окресленні складників рослинного

світу, потрібно, на нашу думку, зробити наступний висновок. *Об'єктом використання, охорони й відтворення рослинного світу можна назвати або організм рослинного походження – дикорослу рослину (щодо флори) або їх природні угруповання – суспільства (стосовно рослинності).* Ось чому з урахуванням важливості цих підсумків вважаємо за необхідне законодавчо закріпити розроблені поняття «рослина» і «природні угруповання».

Проведене дослідження дає підстави для висновку про необхідність більш чіткого окреслення кола відносин, що регулюються флористичним законодавством, та його законодавчого закріплення. Окрім того визначено основні складники поняття рослинного світу – флора й рослинність. А що стосується встановлення характеристик правового режиму цих складових елементів, то це вже проблеми подальших наукових пошуків.

Список літератури: 1. Барна М.М. Ботаніка: Терміни. Поняття. Персоналії. – К.: Вид. центр «Академія», 1997. – 272 с. 2. Басай О.В. Правовий режим рослинного світу України. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2009. – 16 с. 3. Биологический энциклопедический словарь / Гл. ред. М.С. Гиляров; редкол.: А.А. Баев, Г.Г. Винберг, Г.А. Заварзин и др. – М.: Сов. энцикл., 1986. – 831 с. 4. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов. – 5-е изд., стереотип. – М.: Омега-Л, 2008. – 608 с. 5. Відомості Верховної Ради України. 6. Гетьман А.П. Проблеми юридичної термінології в екологічному законодавстві України // Українська державність: становлення, досвід, проблеми: Зб. наук. ст. – Х.: Право, 2001. – С. 111-113. 7. Дичюте Д.П. Юридические критерии определения редких и исчезающих видов животных и растений // Правовая охрана окружающей среды / Отв. ред. Колбасов О.С., Славин М.М. – М.: ИГП АН СССР. – 1985. – С. 63-74. 8. Екологічне право України: Академ. курс: Підручник. – 2-ге вид. / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2008. – 720 с. 9. Ельяшевич В.Б. К учению о государственных имуществах в русском праве // Право. – 1913. – № 37. – С. 3004-3006. 10. Загальна теорія держави і права: Підручник для студ. юрид. виш. навч. закл. / За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 584 с. 11. Искоян А.Б. Правовое регулирование охраны и использования растительного мира (нелесной растительности) / Ред. Колбасов О.С. – Ереван: Гос. ун-т, 1987. – 132 с. 12. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій: Навч. посіб. для юрид. фак. вузів. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с. 13. Крассов О.И. Право лесопользования в СССР. – М.: Наука, 1990. – 238 с. 14. Крассов О.И. Экологическое право: Учебник. – М.: Дело, 2001. – 768 с. 15. Кулапов В.Л. Теория государства и права: Учебник / В.Л. Кулапов, А.В. Малько. – М.: Норма, 2009. – 384 с. 16. Лесная энциклопедия: В 2-х т. – Т. 2. / Гл. ред. Г.И. Воробьев. – М.: Сов. энцикл., 1986. – 631 с. 17. Марченко М.Н. Теория государства и права: Учебник. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: ТК Велби; Проспект, 2008. – 648 с. 18. Новикова Е.В. Тероретические проблемы развития экологического законодательства в Республике Казахстан / Отв. ред. М.М. Бринчук. – М.: Юристь, 1999. – 200 с. 19. Офіційний вісник України. 20. Советский энциклопедический словарь / Науч.-ред. совет: А.М. Прохоров (председ.), М.С. Гиляров, Е.М. Жуков и др. – М.: Сов. энцикл., 1980. – 1600 с. 21. Экология: Юридический энциклопедический словарь / Под ред. С.А. Боголюбова. – М.: Норма, 2000. – 448 с. 22. GBL. 1970. 11. Nr. 46. S. 331.

Надійшла до редакції 20.09.2008 р.